

«ЖИТІЄ СВ. КИПРІЯНА»: ІДЕЯ, ОБРАЗНІСТЬ, СТРУКТУРА

У статті розглядається «Житіє св. Кипріяна» як знаковий твір епохи переходу від язичницької античності, що героїзує постать мага-богоборця, до християнського розуміння особистості та її духовних надзавдань.

Ключові слова: житіє, магія, героїка, жанрове завдання.

Героїка здавна вабила читачів, й свідоцтвом можуть бути життєописи великих людей античності, створені Плутархом. Та пізня античність мріяла вже не лише про підкорення світу земного: поширилася т. зв. ареталогія, описи сходження небожителів у світ людей [1, 42] і, відповідно, стала оспівуватися постать язичницького мага, що начебто підкоряє своїй волі демонів і навіть богів.

Та на рубежі античності й Середньовіччя, в річищі широкого воцерковлення, суспільства виникає й укріплюється протилежний духовний рух, спрямований на розрив з язичницькою концепцією людини й уявленнями про «богоборство» як про героїзм.

Ситуація була об'єктом уваги провідних письменників епохи – достатньо пригадати такі прикметні твори, як «Апологія» Апулея, «Життя Аполлонія Тіанського» Флавія Філострата тощо. Характерний сюжет про Перегринна («Смерть Перегринна» Лукіана), якого потрактовано одночасно як християнина і мага, марнославного шарлатана. Цікаво, що Лукіан, як учень античних філософів, змальовує цю постать з виразною огидою. У той само час характерний для античної літератури опис філософа, який творить чудеса, часто зустрічається у платоніків (Апулея, Плутарха, Цельса, Плотіна, Ямвліха та ін.), а також християнських письменників [10].

Та новонароджене християнство філософію не шанувало, і, за свідченням св. Климента Александрійського, мало її за страхопуд, хоча водночас воно увібрало в себе язичницький світ, «який зовнішньо й неповно до нього приєднався <...> Воно не заперечує язичницьких богів і демонів, але, викриваючи їх бісівську природу, кличе світ до святих і янголів, до Боголюдини і Троїчного Божества <...> І щоби зрозуміти епоху, слід зрозуміти християнство у його зв'язку з виявленими вище рисами культурного життя» [7, 17].

З цього погляду варто проаналізувати видатний для своєї епохи твір «Житіє св. Кипріяна»¹. Постать Кипріяна-мага, язичника-чаклуна античної епохи, який став християнином, вперше зафіксована в агіографії – церквою Кипріяна канонізований².

Він здається постаттю в душі творинь романтиків, хоча його особистість насправді внутрішньо протилежна романтичній концепції людини: «З романтичної точки зору, зусилля волі, напруга діянь потрібні, щоб надати людині індивідуальну поведінку. З середньовічної позиції, різноманітне – уявне і тлінне, єдине ж – вічне і справжнє. Найбільші зусилля потрібні для того, щоб наблизитися до вічних зразків поведінки. Але в обох випадках мова йде про зусилля, про вибір вчинку там, де, з позиції загальної норми, вибору немає. Саме це виділяє людину і робить її «носієм біографії». Так, Франциск Ассизький підкреслював, що справжню сутність людини становить не те, що вона отримує, а те, чого вона набуває в результаті вільного вибору. «... З усіх дарів Божих ми жодним не можемо пишатися, бо вони не нам належать (курсив мій. – Ю. Л.), але Богові <...> Чому ж ти пишаєшся цим, як ніби сам створив це? Але хрещеними муками своїми і скорботами ми в праві пишатися, бо вони наші власні» – тобто вибрані добровільно, хоча і була можливість їх уникнути» [8, 805–806].

І, хоча агіографія природно, відноситься до того «традиціоналістського або нормативного типу художньої свідомості», який виділив С. Аверинцев [2, 3], житіє святого за жанровим завданням являє собою усе ж таки не стільки підтягування непростой і протирічливої особистості під трафарет святості, скільки, навпроти, змалювання шляху боротьби з собою, подолання власної недосконалої індивідуальності. І даремно В. Жирмунський, виділяючи в якості провідних жанрів середньовічної літератури «народний героїчний епос дофеодальної та ранньої феодальної епохи; куртуазний роман і куртуазну лірику розвиненого феодального суспільства; побутову новелістику середньовічного міста» [4, 185], уникає питання про роль агіографії – він знаходиться в полоні секуляризаційної концепції культури, відповідно до якої церковна література начебто й взагалі не існувала, коли насправді вона мала домінуючу позицію, а світська література розвивалася на маргінесі. Житія, які замінили собою напівпласку, мов барельєф, античну біографію героя, стали фундаментом для подальшого розвитку біографічного жанру, передавши йому психологічну насиченість і цікавість до процесу духовного зростання особистості.

Отож, Кипріян виступає як особистість, що зламала власну гордовитість в ім'я набуття справжньої свободи в Бозі. Він – ключова постать у культурному дистанціюванні християнства

від магії, яке відбулося в епоху становлення цієї релігії на руїнах античної культури. Адже у Біблії магія розглядається як вияв людської сваволі та служіння силам зла: «Бо непокірливість – як гріх ворожбитства, а свавільство – як провина та служба бовванам» (I Сам. 15:22, 23). Кипріянове життя стало в середні віки пересторогою для тих, кого манили «магічні» спокуси маргінальної народної напівязичницької культури, зачаровував ореол всемогутності, яким були тут оточені відьми й відьмаки. До Кипріяна звертаються в молитвах ті, хто почувается облуканим нечистою силою.

Але симптоматично, що і в нашій сьогоднішньої культурі, яку ще донедавна вважали культурою виключно секуляризаційною, що в ній домінує науковий світогляд, і яку дослідники нині справедливо визначають як «конгломератну» [9, 312], житійний образ Кипріяна починає користуватися особливо значною популярністю. Його ім'я не сходить зі сторінок православних видань, Кипріян фігурує у вільнодумній дискусії про релігію та магію на сайті Інтернету. Ситуація являє собою певний феномен нашої суспільної свідомості, яка сьогодні, не відкидаючи звичних навичок критичного аналізу, прагне водночас і «християнського відродження», і занурення в «язичницькі глибини» культури. Мабуть, в умовах сьогоднішнього агресивного спалаху окультизму, варто більш уважно звернутися до «Життя Кипріяна...», філософське підґрунтя якого стало яскравим виразом змін у свідомості та аксіології середньовічної людини.

Тому важлива кропітка реконструкція ідейної концепції цього твору. Як писав видатний медієвіст П. Зюмтор: «Я виходжу з двох конкретних даностей: є окремий текст і є сучасний читач (медієвіст), який тримає цей текст в руках <...> В ідеалі метою подібного дослідження було б дати читачеві нашого століття можливість декодувати середньовічний текст у відповідності зі своєю власною системою, не впадаючи при цьому в анахронізм <...> Проблема полягає не стільки в перекладі тексту з одного культурного коду в інший, скільки в тому, щоб дати можливість зрозуміти його в рамках сьогоднішнього досвіду» [6, 10].

Канонічний варіант життя Кипріяна поданий у «Життях святих» св. Димітрія Ростовського (Туптала). Варіант Туптала включає численні «антикізуючі» алюзії, які розгорнуто передають боротьбу християнської контркультури проти греко-римського язичництва: «Коли йому виповнилося п'ятнадцять років, він почав слухати уроки семи великих жерців, від яких спостеріг численні бісівські таємниці <далі розповідається про навчання героя у жерців Гери в Аргосі та Артеміді в Таврополі; у Лакедемоні він навчився волхвуванням викликати мерців з могил і примушувати їх розмовляти> у м. Мемфісі двадцятилітній Кипріян навчався ще більшим чародійствам і волшебствам, а у халдеїв – астрології» після чого повернувся до Антіохії, будучи досконалим у всякому злодійстві. Так він перетворився на великого волхвователя, чародія і душегубця, великого друга і вірного раба пекельного князя <...> з яким бесідував обличчя в обличчя, удостоївшись від нього великої честі, як про те сам відкрито свідчив» [5, 23].

Автор цього «Життя» розлого й психологізовано передає боротьбу Кипріяна, що запродав був душу князеві п'ятери, проти непохитної віри й волі Юстини, яка не піддається на витончені чарівництва, спокуси й провокації, що ними її облутав хитрий і досвідчений чарівник. У цій боротьбі отримує повну перемогу чиста діва; посоромлений Кипріян зрікається своїх темних вмінь і переходить в християнство. Якщо врахувати, що цей образ цілком побудовано на «діалектиці душі», то Кипріян врешті-решт сигніфікує людину, яка за власною волею обрала замість влади над матеріальними речами і темним світом демонів мученицький вінець, досягла Небесного Царства. Так на житійному матеріалі реалізується основоположна філософська категорія свободи волі людини. І вибір, зроблений індивідом, підказується йому тим, що М. Гартман влучно назвав «ціннісною свідомістю» [3, 261]. Водночас даний текст є начебто відповіддю на дискусію між Августином та Пелагієм про свободу волі (Пелагій, як відомо, заперечував божественну визначеність наперед людської долі і стверджував безмежну свободу волі, що викликало жорстку критику з боку Августина). «Життя Кипріяна», як бачимо, не зовсім схиляється на бік Августина, будучи, по суті, однією з перших спроб семіпелагіанства (адаптація вчення Пелагія до ортодоксії у пом'якшеній формі).

Цікавий також розвиток образу Кипріяна в церковній гімнографії. Якщо узяти відповідний комплекс текстів, покликаний уславити подвиг святого, то тут спостерігається певна градація.

Так, «Акафіст священномученику Кипріяну та святій мучениці Юстині»³ змальовує ситуацію напруженого духовного протистояння злу, що прагне опанувати людиною, але цю боротьбу з усіма її труднощами, вже винесено за межі тексту. Тут панує інтонація екстазу, величання людини, яка стала в рівень з учнями Христа:

Кондак 6

«Проповедник истины Христовой явился еси, славный священномучениче Киприане, поревновавый боговидцам Апостолом, просвещая люди Христовым учением, они же познавше Господа Иисуса Христа поют Богу: Аллилуиа».

Икос 6

«Возсия в сердце твоём свет Божественных благодати, Киприане, вознесе тя на высоту духовного совершенства, сана священнического достигший, а послежде во епископа посвященный. Сего ради молитвами твоими ко Господу просвети и наша сердца тепле молящихся ти:

Радуйся, во епископа посвященный!

Радуйся, на высоту орла вознесенный!

Радуйся, граде, верху горы стоящий!

Радуйся, светильниче пред Богом горящий!

Радуйся, молитвенниче к Богу неустанный!

Радуйся, учителю, Богом дарованный!

Радуйся, священномучениче Киприане, скорый помощниче и молитвенниче о душах наших!»

Такий само панегіричний пафос проникає й «Тропар священномученику Кипріяну»: про помилки Кипріяна-мага вже не йдеться – акцентуються лише його мучеництво й стратотерпіння:

Глас 4:

«И нравом причастник, и престолом наместник апостолом быв, деяние обрел еси, Богодухновенне, в видения восход: сего ради слово Истины исправляя, и веры ради пострадал еси даже до крове, священномучениче Киприане, моли Христа Бога спастися душам нашим».

Та усі сліди психологічної конфліктності повністю щезають в такому творі, як «Молитва священномученику Кипріяну». Адже тут перед нами – звертання до святого, який вже перебуває поблизу Бога на небесах; Кипріян мислиться вже виключно як громадянин Небесного Граду:

«О, святой угодниче Божий, священномучениче Киприане, скорый помощниче и молитвенниче о всех к тебе прибегающих. Приими от нас недостойных хваление наше, и испроси нам у Господа Бога в немощех укрепление, в болезнях исцеление, в печалех утешение и всем вся полезная в жизни нашей. Вознеси ко Господу благомошную, твою молитву, да оградит нас от падений наших греховных, да научит нас истинному покаянию, да избавит нас от пленения дьявольскаго и всякаго действия духов нечистых, и избавит от обидящих нас. Буди нам крепкий поборник на вся враги видимыя и невидимыя, во искушении подаждь нам терпение и в час кончины нашей яви нам заступление от истязателей на воздушных мытарствах наших, да водимыя тобою достигнем Горняго Иерусалима и сподобимся в Небесном Царствии со всеми святыми славити и воспевати Всевятое имя Отца и Сына и Святаго Духа во веки веков. Аминь».

Колишній маг тепер є заступником перед Богом за таких само облуканих, яким був колись він сам у земному житті, і ось тепер він творить справжні чудеса – як провідник волі Бога.

Отож, церковне слово сумарно змальовує досить різноплановий і психологічно багатий характер героя, який свідомо «звужує» свою натуру і свій людський досвід, аби увійти в простір Царства Божого «тісними воротами».

Примітки

- ¹ До речі, починаючи від св. Григорія Богослова, склалася традиція ототожнювати двох свв. Кипріянів – Карфагенського та Антіохійського, з яких магом був, власне, останній. Але ця контамінація утвердилася у церковній літературі, зокрема – в аналізованому «Житті». Отож, ми не будемо виходити за рамки даного алгоритму.
- ² За Св. Переданням, Кипріян та його співподвижниця Юстина були страчені під час Діоклетіанового гоніння на християн (III ст.). Їм присвячено спільне «Житіє», в якому саме цнотливій Юстині належить заслуга навернення Кипріяна, що прагнув «на замовлення» втягти її своїми чарами в гріх. Образ Юстини заслуговує на окрему увагу як втілення ідеалу обоженої людини. Але ми зосереджуємось тут виключно на складному характері Кипріяна як репрезентативному для нашої теми.
- ³ Гімнографічні тексти наводяться в церковнослов'янському варіанті, як їх уживає Російська Православна Церква.

Список використаних джерел

1. Абрамович С. Д. Ареталогія / Семен Дмитрович Абрамович // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 42.
2. Аверинцев С. С., Андреев М. Л., Гаспаров М. Л., Гринцер П. А., Михайлов А. В. Категории поэтики в смене литературных эпох. Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания: [Сб. ст.] / С. С. Аверинцев, М. Л. Андреев, М. Л. Гаспаров, П. А. Гринцер, А. В. Михайлов. – М.: Наследие, 1994. – С. 3–38.
3. Гартман Н. Систематическая философия в собственном изложении / Н. Гартман // Фауст и Заратустра. – СПб.: Азбука, 2001. – С. 270–272.

4. Жирмунский В. М. Средневековые литературы как предмет сравнительного литературоведения / Виктор Максимович Жирмунский // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – Т. XXX. – Вып. 3. – М., 1971. – С. 185–197.
5. Житие и страдание святого священномученика Киприана и святой мученицы Иустины // Жития святых по изложению святителя Димитрия, митрополита Ростовского. Месяц октябрь. – Барнаул : Изд-во преп. Максима Исповедника, 2003–2004. – С. 23–31.
6. Зюмтор П. Опыт построения средневековой поэтики / Поль Зюмтор; [пер. с фр. И. Стаф]. – СПб.: Алетейя, 2003. – 544 с.
7. Карсавин Л. П. Культура средних веков / Л. П. Карсавин. – К. : Символ @ AirLand, 1995. – 208 с.
8. Лотман Ю. М. Литературная биография в историко-культурном контексте / Юрий Михайлович Лотман // О русской литературе. – СПб: Искусство-СПб, 1997. – 848 с.
9. Полікарпов В. С. Лекції з історії світової культури : [навч. посіб.] / В. С. Полікарпов. – К. : Знання, 2000. – 359 с.
10. Струкова А. С. Концепция философа-чудотворца в произведении Флавия Филострата «Жизнь Аполлония Тианского» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : //http://www.centant.pu.ru/sno/publ/Struck1.htm. – Загл. с экрана.

Summary. The article deals with «The Life of St. Cyprian» as a landmark product of the era of transition from pagan antiquity, glorify the absurd figure of the magician, to the Christian understanding of spiritual beings and their important task.

Key words: hagiography, magic, heroism, genre assignment.

Отримано: 12.06.2012 р.

УДК 821.111-31.09

О.Г. Шаповал

РОМАН В. ГОЛДІНГА «ЗЛОДЮЖКА МАРТИН»: ОСОБЛИВОСТІ ПРОБЛЕМАТИКИ І ПОЕТИКИ

У статті досліджується своєрідність проблематики та особливості поетики роману В. Голдінга «Злодюжка Мартін». Особлива увага приділяється проблемам композиції, хронологу, мотивній організації тексту.

Ключові слова: композиція, хронолон, мотив, притча.

Творчість Вільяма Джеральда Голдінга, лауреата Нобелівської премії з літератури 1983 року, з повним правом може бути віднесена до найбільш яскравих, складних і неоднозначних явищ світової культури другої половини ХХ ст.. Третій роман письменника, «Злодюжка Мартін», є одним з найскладніших для інтерпретації у творчому доробку автора. Опублікований у 1956 році, він і досі не отримав достатнього висвітлення у літературознавчих розвідках. І у західному, і у вітчизняному літературознавстві роман здебільшого вивчається у контексті загального аналізу творчої спадщини письменника (С. Бойд, А. Грегор, Дж. Бейкер, В. Івашова, Г. Анікін, В. Тимофеев, М. Кечерукова та ін.). Між тим, дослідження своєрідності проблематики і поетики даного твору значно розширює уявлення про жанрову еволюцію творчості Голдінга, що спонукає поставити питання про окреме його вивчення і обумовлює актуальність нашої статті.

Роман «Злодюжка Мартін» підтвердив та закріпив за Голдінгом славу письменника, що поєднує «алегоричну манеру оповіді з психологічним аналізом» та ставить своїх героїв «у виняткові обставини, які виявляють корінні проблеми людського буття» [1, 189]. Головний герой роману опиняється у ситуації вимушеної ізоляції на рифі, і все, що відбувається, передається його точкою зору, що відразу ж створює певні труднощі у сприйнятті тексту, оскільки перед нами свідомість помираючої людини, яка періодично втрачає зв'язок з реальністю і неадекватно її оцінює. Використовуючи джойсівський метод «потoku свідомості», автор виразно відтворює судорожні зусилля згасаючого розуму зберегти свою цілісність та ідентичність, фіксує химерність думок і відчуттів, найдрібніші деталі його поступового перетворення на клубок сліпих інстинктів, які живуть у приреченій плоті [5, 19].